

ERKIN A'ZAM KINOQISSALARIDA SYUJET VA KOMPOZITSIYANING O'ZIGA XOSLIGI**Boymatov Boburjon Saydali o'g'li**

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15797712>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Erkin A'zamning kinoqissalari syujet va kompozitsiya nuqtayi nazaridan tahlil etiladi. Muallif asarlarida syujetni voqealar rivojining markazi, kompozitsiyani esa ushbu voqealarni tartibga soluvchi badiiy shakl sifatida talqin etadi. Tadqiqot davomida kinoqissalardagi ekspozitsiya turlari, retrospeksiya unsuri, syujet elementlarining tartibi va kompozitsion yechimlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: syujet, kompozitsiya, ekspozitsiya, retrospeksiya, kinoqissa, dramatism, estetik ta'sir.

O'zbek adabiyotidagi muhim ijodkorlardan biri Erkin A'zam o'zining kinoqissalari bilan adabiyotimizda o'ziga xos o'rin egallaydi. Uning asarlarida syujet va kompozitsiya bir-birini to'ldiruvchi, asarning badiiy yaxlitligini ta'minlovchi muhim unsurlar sifatida ko'zga tashlanadi. Syujet asarning "tanasi" sifatida voqealar rivojini tashkil etsa, kompozitsiya uni muallifning dunyoqarashi va badiiy niyatiga mos ravishda tartibga soluvchi "libos"dir. Erkin A'zamning kinoqissalari syujet va kompozitsiyaning o'zaro uyg'unligi, retrospeksiya va badiiy vositalardan foydalanishning o'ziga xos uslubi bilan ajralib turadi. Ushbu maqola adibning kinoqissalarida syujet va kompozitsiyaning xususiyatlarini, ularning tuzilishi, estetik ta'sirchanlikdagi o'rni va ekran san'ati talablariga mosligini tahlil qiladi.

Syujet badiiy asarda voqealar ketma-ketligini ta'minlaydi va asar muammosini tadqiq etishga xizmat qiladi. Uning tarkibida ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya va yechim kabi ichki unsurlar mavjud bo'lib, ular asar janri va muallif niyatiga ko'ra turlicha qo'llaniladi. Kompozitsiya esa bu unsurlarni yaxlit tizimga birlashtirib, muallifning g'oyaviy-estetik maqsadini ro'yobga chiqaradi. Adabiyotshunoslikda kompozitsiya "badiiy asar qismlarini muayyan konsepsiyani shakllantirish va ifodalash uchun eng optimal tarzda joylashtirish, unsurlarni o'zaro aloqa va munosabatlarni ravshan anglatadigan butunlikka biriktirish" deb ta'riflanadi.

Erkin A'zamning kinoqissalarida syujet va kompozitsiya o'ziga xos uslubda ishlatiladi. Adibning asarlarida voqealar rivoji muallifning shaxsiy mulohazalari, retrospeksiya va badiiy vositalar orqali boyitiladi. Retrospeksiya, ya'ni o'tmishdagi voqealarni yodga olish usuli, Erkin A'zam ijodida muhim o'rin tutadi. Bu usul qahramonlarning ichki dunyosini, ularning kechinmalarini va asar g'oyasini chuqur ochishga yordam beradi. Masalan, "Piyoda" kinoqissasida retrospeksiya asar o'rtasida Berdiboyning vafot etgan momosi bilan suhbatini orqali qo'llanilib, voqealarga yangi ma'no qo'shadi. Bu usul nafaqat voqealarga chuqurlik bag'ishlaydi, balki o'quvchi yoki tomoshabinni qahramonning o'tmishiga bog'laydi, uning ruhiy holatini tushunishga yordam beradi.

Erkin A'zam kinoqissalarida syujet odatda xronikal yoki konsentrik turlarda tashkil topadi. Xronikal syujetda voqealar vaqt ketma-ketligiga rioya qilib rivojlanadi, konsentrik syujetda esa voqealar ma'lum bir markaz atrofida aylanadi. Adibning asarlarida ekspozitsiya muhim o'rin tutadi. Ekspozitsiya qahramonlarni, ularning muhitini, xarakterini va zamonini tanishtirib, o'quvchilarni asar voqealariga olib kiradi. Ekspozitsiya turlari – to'g'ri, teskari, sochma va kechiktirilgan ekspozitsiya – asar voqealariga kirishni turlicha ta'minlaydi. Erkin

A'zam ko'proq to'g'ri va sochma ekspozitsiyadan foydalanadi, bu orqali o'quvchilarni asar muhitiga asta-sekin jalb qiladi.

Masalan, "Suv yoqalab", "Farishta", "Qarzdor", "Qovunfurush Orol", "Piyoda" va "Pakana" kinoqissalari ekspozitsiya bilan boshlanadi. Bu asarlarda muallif dastlab qahramonlarning hayoti, muhiti va xarakterini tanishtirib, keyinchalik asosiy voqealarga o'tadi. Quyida adibning ba'zi kinoqissalaridagi syujet unsurlari tartibi keltiriladi:

1. **"Suv yoqalab"**: Ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya. Bu kinoqissada ekspozitsiya orqali qahramonlarning kundalik hayoti va muhiti tanishtiriladi, keyin voqealar rivoji orqali asosiy konflikt ochiladi.

2. **"Zabarjad"**: Prolog, voqealar rivoji, kulminatsiya, epilog. Prolog asar g'oyasini umumiy tarzda ochib beradi, epilog esa voqealarni ochiq yakunlaydi.

3. **"Qarzdor"**: Ekspozitsiya, voqealar rivoji, kulminatsiya, teskari ekspozitsiya. Teskari ekspozitsiya orqali qahramonning o'tmishi keyinchalik ochiladi, bu esa asar mazmuniga chuqurlik qo'shadi.

4. **"Pakana"**: To'g'ri va sochma ekspozitsiya, voqealar rivoji, retrospeksiya, tugun, kulminatsiya. Bu asarda sochma ekspozitsiya yangi qahramonlarni voqealar rivojida tanishtirishga xizmat qiladi.

5. **"Parizod"**: Epilog, to'g'ri ekspozitsiya, voqealar rivoji, kulminatsiya, tugun. Epilog asar yakunida o'quvchiga o'z xulosasini chiqarish imkonini beradi.

6. **"Qovunfurush Orol"**: Ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya. Bu asarda voqealar xronologik tartibda rivojlanadi.

7. **"Piyoda"**: Ekspozitsiya, voqealar rivoji, kulminatsiya, teskari ekspozitsiya. Retrospeksiya orqali qahramonning o'tmishi ochiladi, bu esa voqealarga yangi nuqtai nazar keltiradi.

Erkin A'zamning kinoqissalarida yechim unsuridan deyarli foydalanilmaydi. Adib asarlarini ochiq yakunlaydi, bu esa o'quvchi yoki tomoshabinga o'z xulosasini chiqarish imkonini beradi. Bu uslub asarning estetik ta'sirini oshiradi va o'quvchining tafakkurini faollashtiradi.

Erkin A'zam kinoqissalarida epigraf, izohlar, dialoglar va monologlardan o'rinli foydalanadi. Bu vositalar asar mazmunini boyitadi va estetik ta'sirchanlikni oshiradi. Masalan, "Zabarjad" kinoqissasida "...Otim oriq manzilinga yetolman-o..." qo'shiq misrasidan epigraf sifatida foydalaniladi. Bu misra qahramonning ichki kechinmalarini va hayotdagi mashaqqatli yo'lini aks ettiradi. Zabarjad oilasining boquvchisi sifatida mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan qahramon sifatida tasvirlanadi, bu esa epigraf orqali yanada aniqroq yetkaziladi.

"Qarzdor" kinoqissasida "Uka, tog'a, amaki, jiyan" izohi asar g'oyasini ochishga xizmat qiladi. Bu izoh qahramonning o'z yaqinlariga nisbatan mas'uliyatini ramziy tarzda ifodalaydi. Bahromning har kungi hayoti, yaqinlarining tashvishlari bilan yashashi asar voqealari orqali ochiladi. Dialoglar, monologlar va muallif nutqi voqealarga ishonchlilik va estetik ta'sir qo'shadi. Masalan, "Pakana" kinoqissasida dialoglar oldidan personaj ismlari keltirilgan, bu drama uslubiga xos bo'lib, voqealarni sahnaviy tarzda tasvirlashga yordam beradi.

Kinoqissalar ekran uchun yozilganligi sababli, har bir kadr uchun matn alohida belgilangan. "Piyoda", "Parizod" va "Qovunfurush Orol" kinoqissalarida kadrlar raqamlar bilan ajratilgan, bu syujetning aniq tuzilishini ta'minlaydi. Bu usul rejissyor va aktyorlar uchun asarni ekranlashtirishni osonlashtiradi.

Erkin A'zamning kinoqissalari ekran san'ati talablariga moslashtirilgan. Adib asarlarni

yo'zari ekan, o'zini rejissyor o'rnida tasavvur qilib, kadrlarning vizual ta'sirini hisobga oladi. Masalan, "Parizod" kinoqissasida "Parivash oxista yurib, yo'q, yurib emas, go'yo suzib kelmoqda" so'zlari orqali adib filmning vizual tasvirini aniq belgilab beradi. Bu rejissyor uchun kadrning muayyan tarzda tasvirlanishi kerakligini ko'rsatadi.

Adibning kinoqissalarida qahramonlar tizimi ham o'ziga xosdir. Masalan, "Pakana" kinoqissasida asl qissada ism berilmagan qahramon Shamshodbek nomini oladi, yangi personajlar – Karomat xola, Zarif aka, Zuhra kabi obrazlar qo'shiladi. Bu obrazlar bosh qahramonning xarakterini ochishda muhim rol o'ynaydi. Dialoglar va izohlar (qavs ichidagi remarkalar) qahramonlarning xatti-harakatlarini tasvirlashga xizmat qiladi.

Erkin A'zamning kinoqissalari adabiy jamoatchilik tomonidan yuqori baholangan. "Parizod" filmi haqida ba'zi tanqidlar bo'lsa-da, uning ochiq yakuni xorijiy kinotanlovlarda muvaffaqiyat qozongan. Tanqidchilarning fikricha, filmda Parizodning ruhiy holati va turmush tarzi mavhum qoldirilgan. Biroq, bu mavhumlik rejissyorning xatosi emas, balki Erkin A'zamning badiiy maqsadi sifatida yechim unsuridan voz kechishidir. Kinoqissada yechim berilmasligi tomoshabinga o'z xulosasini chiqarish imkonini beradi, bu esa asarning badiiy ta'sirini oshiradi.

Syujet kino san'atida muhim o'rin tutadi. Taniqli kinorejissyorlardan biri ta'kidlaganidek, "badiiy film syujeti real voqelikning shunday ifodasiki, unda insonning ichki fazilatlarini payqaladi". Erkin A'zamning kinoqissalari bu jihatdan kino san'ati talablariga to'liq javob beradi. Adibning asarlari voqealar zanjirining izchilligi, fabuladagi epizodlarning g'oyaviy maqsadga yo'naltirilishi bilan ajralib turadi. Kinoqissalardagi syujet va kompozitsiya nafaqat adabiy asar sifatida, balki ekran uchun muvaffaqiyatli yozilgan ssenariy sifatida ham o'ziga xosdir.

Erkin A'zamning kinoqissalari syujet va kompozitsiyaning o'zaro uyg'unligi, retrospeksiya, epigraf va dialoglar kabi badiiy vositalardan o'rinli foydalanish bilan adabiyotimizda muhim o'rin tutadi. Adibning asarlari ochiq yakunlari bilan o'quvchi va tomoshabinga o'z xulosasini chiqarish imkonini beradi, bu esa ularning estetik ta'sirini oshiradi. Kinoqissalar ekran san'ati talablariga moslashtirilgan bo'lib, har bir kadrning badiiy maqsadga xizmat qilishi adibning ijodiy mahoratidan dalolat beradi. Erkin A'zamning kinoqissalari o'zbek adabiyoti va kino san'atining muhim namunasi sifatida o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аъзам Э. Гули-гули: қиссалар, киноқиссалар, драматик асар. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2009. –230 б.
2. Аъзам Э. Жаннат ўзи қайдадир: ҳикоялар, киноқиссалар, драматик асар ва публицистик миниатюралар. –Т.: Шарқ, 2007. –270 б.
3. Аъзам Э. Кечикаётган одам: Қиссалар. – Т.: Шарқ, 2002. –446 б.
4. Эркин Аъзам бадий олами: Илмий мақолалар ва суҳбатлар тўплами. –Т.: Турон замин зиё, 2014. –304 б.
5. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1979. –364 б.
6. Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. –Т.: Навоий университети, 2018. –480 б.
7. Курунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академнашр, 2013. –406 б.
8. Султон И. Адабиёт назарияси. –Т.: Ўқитувчи, 1986. – 408 б.
9. Умурув Ҳ. Адабиётшунослик назарияси. –Т.: А.Қодирий, 2004. –260 б.